

Iłona Kulak

(Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków,
e-mail: ilonakulak21@gmail.com)

WYRAŻANIE LICZEBNOŚCI W GWARZE SPISKIEJ A CZYNNIK POKOLENIOWY

Różne sposoby wyrażania ilości oraz wielkości zbioru w polszczyźnie ogólnej były tematem licznych opracowań językoznawczych. Przedmiotem zainteresowania były m.in. klasyfikacje liczebników pod względem morfologicznym oraz semantycznym, relacje składniowe, w jakie wchodzi rzeczowniki bądź grupa liczebnikowo-rzeczownikowa, jednostki miar, rzeczowniki ilościowe. Można choćby wspomnieć o pracach Zenona Klemensiewicza, *Liczebnik główny w polszczyźnie literackiej* [1930], Romana Laskowskiego, *Liczebnik* [1999], Adama Bednarka, *Leksykalne wykładniki parametryzacji świata. Studium semantyczne* [1994] czy też nowszych opracowaniach, np. Mirosława Skarżyńskiego, *Liczebniki w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny. Studium gniazd słowotwórczych* [2000], Beaty Chachulskiej, *Zmierzyć, zważyć, policzyć..., czyli o wykładnikach parametryzacji świata* [2003], Mirosławy Siuciak, *Kształtowanie się kategorii gramatycznej liczebnika w języku polskim* [2008], Agnieszki Słobody, *Liczebnik w grupie nominalnej średniowiecznej polszczyzny. Semantyka i składnia* [2012]. Zagadnienie oceny ilościowej w badaniach dialektologicznych pojawia się natomiast sporadycznie. Problem liczebników gwarowych podjęty został m.in. przez Annę Pospiszylową [1996] i Kazimierza Sikorę [2006; 2007a; 2007b, 2015], numeralizacją rzeczowników zajmowały się zaś Jadwiga Chludzińska [1964], Joanna Kuć [2008; 2011] oraz Joanna Koziół [2016; 2017].

Celem artykułu jest analiza wybranych gwarowych leksemów ilościowych funkcjonujących w języku mieszkańców polskiej części Spiszu ze szczególnym uwzględnieniem różnic pokoleniowych. Zwrócono m.in. uwagę na zanik rzeczowników ilościowych, częstotliwość użycia danego rodzaju liczebników, ich sposób odmiany i wymowy, a także niektóre przymiotniki opisujące ilość.¹ Spostrzeżenia zawarte w szkicu nie pretendują do miana zamkniętego i pełnego omówienia, mają raczej charakter

¹ Przyjmuję za Romanem Laskowskim syntaktyczny podział liczebników na główne, zbiorowe oraz partytywne. Inne grupy leksemów, nazywanych tradycyjnie liczebnikami, np. liczebniki porządkowe, uznaję ze względu na cechy syntaktyczne i morfologiczne za przymiotniki [Laskowski 1999, 341–342].

przygotowawczy i testowy (także ze względu na sposób wykorzystania bazy materiałowej). Zagadnienie liczebności stanowi nadto pretekst do przedstawienia możliwości wykorzystania w badaniach językoznawczych *Korpusu Spiskiego*, z którego wersji demonstracyjnej wyekscerpowano materiał językowy.

Baza tekstów i nagrań gwarowych powstaje w Instytucie Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk w Krakowie w ramach projektu Heleny Grocholi-Szczepanek „Język mieszkańców Spisza.² Korpus tekstów i nagrań gwarowych”. Głównym celem prac jest dokumentacja języka mieszkańców Spiszu w formie elektronicznej, która umożliwi połącznie zapisu audio z jego transkrypcją oraz przeszukiwanie tekstów według różnych kryteriów, np. lematów, tokenów, form gramatycznych, wieku, płci respondentów [Grochola-Szczepanek 2017, 107–108; Grochola-Szczepanek 2016, 188]. Opracowanie kierowane będzie nie tylko do wąskiego grona specjalistów, dialektologów czy etnolingwistów, lecz także do badaczy innych dyscyplin naukowych, a nawet samych mieszkańców Spiszu [por. Grochola-Szczepanek 2016, 195].³

Materiał językowy pozyskano podczas indywidualnych i – rzadziej – grupowych wywiadów z mieszkańcami wszystkich piętnastu wsi regionu. Przeprowadzono rozmowy z ponad 600 informatorami, co dało ponad 400 godzin nagrań. W bazie dostępnych jest natomiast około 250 godzin plików dźwiękowych, które zakwalifikowały się do transkrypcji pod względem jakościowym.⁴ Obecnie trwają zaawansowane prace m.in. nad ujednoceniam sposobu zapisów, testowaniem bazy oraz lematyzacją form dyferencyjnych.⁵ Wersja próbna korpusu umożliwia odszukiwanie wszystkich form danego leksemu, choć – w związku z trwającymi

² Przez autochtonów powszechnie używany jest dopełniacz *Spisza* (gwarowe *Śpisa*), nie *Spiszu*. Taka forma pojawia się także w opracowaniach dialektologicznych. Mimo upowszechnienia się na początku wieku XX pierwotnej nazwy *Spisz* (dopełniacz *Spisza*, zgodnie z fleksją gwarową) i zaniku formy *Spiz* (dopełniacz *Spizu*), słowniki poprawnościowe nadal zalecają stosowanie dopełniacza *Spiszu* jako wyłącznej formy poprawnej. Uwidacznia to wyraźną sprzeczność z przeważającą w praktyce formą *Spisza*. Argumentem przemawiającym za takim właśnie dopełniaczem jest wielowiekowa tradycja językowa mieszkańców regionu, także po stronie słowackiej, oraz stanowisko badaczy, którzy znają miejscowy zwyczaj i stosują go we własnych tekstach [Grochola-Szczepanek 2011, 161–167; por. Grochola-Szczepanek 2012, 28–30].

³ Kwestie związane z pracą nad elektroniczną bazą tekstów i nagrań języka mieszkańców polskiego Spiszu (m.in. założenia projektu, sposób pozyskiwania materiału dialektalnego, cechy powstającego zbioru, zasady transkrypcji, narzędzia informatyczne) omawiają H. Grochola-Szczepanek [2016, 2017], R. von Waldenfels, M. Woźniak [2016], I. Kulak [2018].

⁴ Liczba ta wynika z założeń projektu i możliwości finansowych.

⁵ Lematyzację form gwarowych umożliwia *Kuźnia* – program utworzony w Instytucie Podstaw Informatyki PAN, służący do tworzenia bądź współtworzenia fleksyjnych słowników dziedzinowych. Narzędzie to zostało zmodyfikowane

pracami nad przypisywaniem fleksemom gwarowym odpowiednich jednostek – na razie dotyczy to tylko słownictwa współnoodmianowego. Jest jednak możliwe wyszukiwanie odpowiednich gwarowych form wyrazowych.

Ilustracja 1. Strona główna wersji demonstracyjnej platformy *Korpus Spiski. Wersja demonstracyjna* [<https://spisz-wew.ijp.pan.pl/Calosc/> (dostęp: 21.07.2018)]⁶

Przeszukując bazę pod względem użycia przez informatorów liczebników czy też rzeczowników oraz przymiotników ilościowych, korzystano z różnego typu kwerend prostych lub złożonych, w zależności od oczekiwanych rezultatów. Najczęściej posługiwano się polem umożliwiającym wyszukanie formy gwarowej, wyniki zawężyła natomiast tagi gramatyczne. Przydatne było także stosowanie wyrażeń regularnych. Przez dodanie kolejnego wiersza zawierającego pola wyszukiwania w jednej kwerendzie wynajdywano ponadto sekwencję słów, np. liczebniki złożone.

Pod uwagę brany był jedynie parametr wieku,⁷ badania dotyczące płci wymagałyby bowiem liczniejszej grupy respondentów. Dla potrzeb badawczych przyjęto zatem podział na trzy grupy pokoleniowe: 1) starszą – urodzeni w latach 1920–1959⁸ (powyżej 59. roku życia; 356 osób, tj. 58,6%); 2) średnią – urodzeni w latach 1960–1979 (między 39. a 58. rokiem życia; 115 osób, tj. 18,9%); 3) młodszą – urodzeni w latach 1980–2009

i wzbogacone na potrzeby *Słownika gramatycznego języka polskiego – wersja online* [<http://sgjp.pl/leksemy/>].

⁶ Adres ostatecznie wersji korpusu ulegnie zmianie.

⁷ Wyszukiwanie danych językowych w poszczególnych grupach znacznie ułatwiało zastosowanie filtru *rok urodzenia*.

⁸ Do tej grupy włączono także jedną osobę urodzoną w roku 1915.

(do 38. roku życia; 136 osób, tj. 22,4%). Przynależność do poszczególnych grup wymusił zebrany materiał badawczy⁹ oraz świadomość największych przemian językowych wsi, które dokonywały się w latach 60.–80. wieku XX. Wyznaczony podział, mimo niewielkiej próby badawczej, pozwolił na wskazanie pewnych tendencji w języku mieszkańców Spiszu.

Rozmówcy wyrażali ocenę ilościową najczęściej wtedy, kiedy mówili o swojej dacie urodzenia, liczbie dzieci, zdarzeniach, które były w konkretnym roku, numerach domów we wsi, zwierzętach hodowlanych czy też sposobach mierzenia, np. przędzy, płótna, powróseł, snopów, zboża, drewna, pola, długości itd. W wypowiedziach respondentów, poza takimi wykładnikami leksykalnymi oceny ilościowej jak liczebniki czy przymiotniki, pojawiały się także rzeczowniki ilościowe, np. *ćwiertka*¹⁰ ‘miara powierzchni pola; czwarta część’,¹¹ *gbeł* ‘miara powierzchni pola równa 1 arowi; też: jednostka miary równa 64 litrom’, *kónsek* ‘miara długości płótna równa zazwyczaj 37,5 m.b.’, *krocka* ‘nieprecyzyjna miara długości równa rozpiętości kciuka i palca wskazującego’, *łokietek* ‘zwój przędzy, wełny, lnu o określonej liczbie pasm’ czy *stocina* ‘miara drewna o objętości 1 m³’. Takie jednostki miary charakterystyczne są przede wszystkim dla języka starszego pokolenia, znacznie rzadziej pojawiają się w wypowiedziach osób urodzonych w latach 60.–70. Podczas rozmów z informatorami młodszymi (z lat 1980–2009) zarejestrowano wyłącznie jedno wystąpienie leksemu *móndel* ‘mendel’ (wywiad z mężczyzną urodzonym w latach 80.). Zanik rzeczowników ilościowych tłumaczyć można względami pozajęzykowymi, m.in. zmianami społecznymi, cywilizacyjnymi, brakiem zainteresowania pracą na roli wśród młodzieży wiejskiej. Nadto, jak pisze Mirosława Siuciak, im częściej używano „liczb, tym bardziej się upraszczały i ujednolicały środki językowe służące ich wyrażaniu” [Siuciak 2009, 289]. Zagadnienie to wymaga jednak odrębnych badań.

Gwara, jak zaznacza wielu językoznawców, wykazuje silną dążność do unifikacji z polszczyzną ogólną [por. m.in. Kurek 2006]; proces ten zachodzi także w odmianie liczebników. Realizują one wspólnoodmianowy model strukturalny, a różnice mają głównie podłoże fonetyczne (realizacja samogłosek pochyłonych i typowy dla gwar góralskich rozkład sa-

⁹ Przeprowadzono wywiady z ponad 600 informatorami (267 mężczyznami oraz 340 kobietami). Większą część stanowią rozmowy z respondentami powyżej 60. roku życia. Mimo prób równoważenia materiału pod względem wieku, płci oraz miejsca zamieszkania badanych w korpusie przeważają wypowiedzi najstarszych mieszkańców wsi spiskich. W tym momencie archiwizacja mowy użytkowników posługujących się kodem gwarowym wydaje się bowiem najistotniejsza.

¹⁰ Podawana jest wymowa gwarowa niniejszych nazw; stosuje się zapis półfonetyczny, w którym zasadniczo używa się znaków ortograficznych.

¹¹ Objaśnienia podano na podstawie definicji stworzonych na potrzeby *Korpusu Spiskiego*. Transkrypcje tekstów i nagrań uzupełni bowiem zamieszczony na stronie bazy słownik wyrazów dyferencyjnych ułatwiający korzystanie ze zbioru użytkownikom nieznanym gwary [Kulak 2018].

mogłosek nosowych), por. lp. M. *jedyn, jedno, jedna*, D. *jednygo, jednyj*, C. *jednymu, jednyj*, B. *jednygo, jedyn, jedno, jednóm*, N. *jednym, jednóm*, Ms. *jednym, jednyj*, lm. M. *jedni, jedne*, D. *jednym / jednyk / jednych*, C. *jednym*, B. *jednym / jednyk / jednych*, *jedne*, N. *jednymi*, Ms. *jednym / jednyk / jednych*. Uwagę zwracają C., D. i Ms. liczby mnogiej. Charakterystyczne dla gwary spiskiej jest przejście wygłosowego *-ch* w *-f* w końcówkach fleksyjnych. Pojawia się także realizacja z wygłosowym *-k*, ponieważ język mieszkańców wsi położonych w południowo-zachodniej części regionu (Rzepiska, Jurgów, Czarna Góra) upodabnia się do gwary podhalańskiej. Młodzież natomiast coraz częściej realizuje model ogólny.

Interferencja polszczyzny literackiej do gwary, jak pisze Kazimierz Sikora, „sprzyja (...) wariantowości postaci realizacyjnej form liczebników podstawowych” [Sikora 2007b, 78]. Poza ogólnymi formami fleksyjnymi mającymi fonetykę gwarową można się jeszcze spotkać w wypowiedziach starszych informatorów z archaizmami fonetycznymi i morfologicznymi właściwymi staropolszczyźnie, a kontynuującymi formy prasłowiańskie [por. Sikora 2007b, 78], choćby *styrze*,¹² *styrək*, por. *wszyscy czterej // // styrze w jednej dziurze leżeli i przigrzebiyni*¹³ *byli ino tak lekko*¹⁴ (kobieta, ur. 1926, Rzepiska); *albo jak były jedne w rodzinie to bracia trzej i czterej // styrze wyjeżdżili na tym nie?* (mężczyzna, ur. 1950, Rzepiska); *neji Niemcy tam stali przy tych czterech // styrək smrekach* (kobieta, ur. 1929, Trybsz).

Zarejestrowano m.in. męskoosobowe formy *trzów / trzók, styrów / styrók*, które wynikają ze skomplikowanych procesów rozwojowych, w szczególności kontaminacji z małopolsko-śląskim, miejscownikowym *-och* deklinacji rzeczowników oraz celownikiem *dwom / dwóm* z pochyłym *o* [Sikora 2007b, 78–79], por. *tak że ich dwunastu wlażło a trzech // // trzók ich zostało na polu nie?* (kobieta, ur. 1931, Rzepiska); *a ja była jedna a czterech // styrów chłopców my mieli* (kobieta, ur. 1932, Kacwin). Mechanizm analogii uwidacznia się także w formie *trzóm*, por. *taką koszulkę i tu masz te czepece to wszystkim trzem // trzóm* (kobieta, ur. 1934, Niedzica). Na przykładzie łączliwości liczebnika głównego z dopełniaczem lm. rzeczownika rodzaju męskoosobowego można stwier-

¹² Z. Klemensiewicz przejście *sztury* uważał za bohemizmy; *sterzy, styrzy* ilustrują zjawisko siakania, jest to uproszczenie artykulacyjne [Stapor 2008, 70]. Takie warianty pojawiały się w staropolszczyźnie, choć dotąd znajdujemy je w gwarach. Niniejsze formy na pograniczu polsko-słowackim utrzymują się jednak tylko skutkiem oddziaływania podobnej formy słowackiej (*štýri*) [Pospiszylowa 1996, 53–54].

¹³ *Przigrzebić* ‘zagrzebać’.

¹⁴ Wszystkie cytaty zapisywane są w postaci standaryzowanej. W transkrypcji uwzględnia się dwa poziomy anotacji: ogólny (na którym wszystkie zmiany fonetyczne są eliminowane) oraz gwarowy (uwzględniający zmiany morfologiczne). W wersji próbnej korpusu oba poziomy widoczne są w jednej warstwie. Ostatecznie pojawi się możliwość przeglądania tekstu na wybranym poziomie.

dzić, że w języku informatorów, nawet tych młodszych, dominują starsze formy liczebników, por. *dwaj* / *dwu* – brak w korpusie; *dwóch* / *dwóŕ* / *dwók* – 138 realizacji; *trzej* – brak, *trzech* – 16 wystąpień, *trzów* / *trzók* – 36; *czterej* – brak, *czterech* – 8, *styrów* / *styrók* – 39.

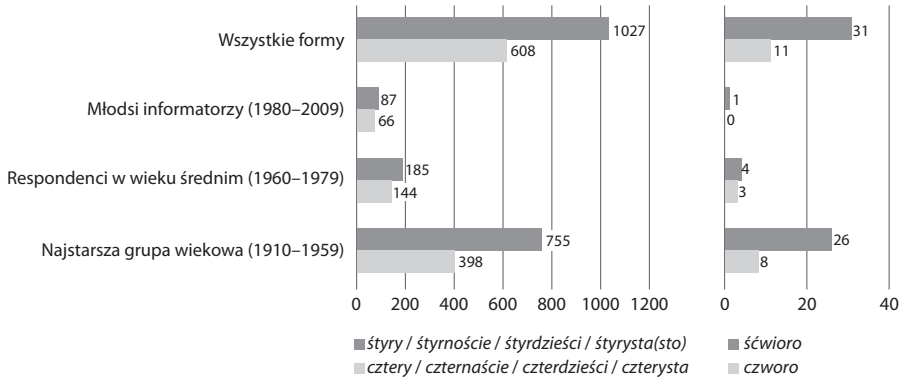
Drogą analogii do *trzech*, *czterech* w odmianie liczebników głównych 5–10 występują dawne nowotwory fleksyjne *-if/-ik* (zależnie od regionu Spiszu końcowe *-ch* przechodzi w *-f* lub *-k*) [por. Sikora 2007b, 79], np. *piyncif* / *piyncik*, *seścif* / *seścik*, *siedmif* / *siedmik* itd., por. *pięciu* // // *piyncif chłopów wzięli też tam do gór p... pomęczyli ich tam pozabijali* (kobieta, ur. 1929, Nowa Biała); *zocek to jest ten co służy przy mszy wiesz jest tam czterech* // *styrók czy sześciu* // *seścik zależy kielo nie?* (mężczyzna, ur. 1962, Czarna Góra). Formy te są jednak trzykrotnie rzadsze od wariantywnych ogólnych form *pięciu*, *sześciu*, *siedmiu*.

Rzadkością są formy typu *piynci*, *seści*, *siedmi*, wynikające z „używania jako wykładnika rodzaju męskoosobowego formy dopełniacza w funkcji mianownika” [Sikora 2007b, 79]. Odnotowano jedynie przykład użycia, por. *szło sześciu* // *seści chłopów siedmiu* // *siedmik i i kręcili* (mężczyzna, ur. 1945, Czarna Góra). Okazjonalnie pojawiają się w języku mieszkańców Spiszu realizacje typu *piync*, *seś*, *siedym* w połączeniu z dopełniaczem rzeczowników osobowych, por. *to jest dajmy na to siedem chłopów siedem różnych charakterów* (mężczyzna, ur. 1966, Łapszanka). Nie zarejestrowano także dawnych form celownika *piyncim*, *seścim* oraz narzędnika *piyncima*, *seścima*, *siedmioma*.

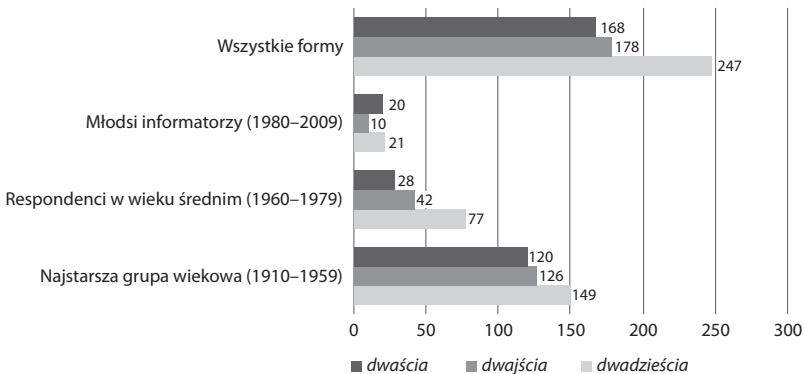
Unifikacji z polszczyzną ogólną podlega nie tylko fleksja, ale także fonetyka, choć są pewne formy, których stopień zachowania w gwarze jest bardzo wysoki. Chodzi o liczebniki główne *cztery*, *czternaście*, *czterdzieści*, *czterysta* i zbiorowy *czworo*, gwarowe odpowiedniki: *styry*, *styrynoście*, *styrdzieści*, *styrysta* lub *styrysto* oraz *świuro*.¹⁵ Z zestawienia liczbowego wynika (zob. ryc. 1), że realizacje *styry*, *styrynoście*, *świuro* dominują, zwłaszcza w wypowiedziach najstarszych respondentów.¹⁶ Formy gwarowe przeważają, choć w niewielkim stopniu, także w języku średniego i młodszego pokolenia.

¹⁵ Pomijam w niniejszym artykule problem odpodobnienia grupy nagłosowej *ćt*, która przeszła w *št*-i formę *świuro* [Stapor 2008, 7; por. Pospiszyłowa 1996, 53–54].

¹⁶ Przedstawione dane mogą po zakończeniu prac nad korpusem ulec zmianom z powodu modyfikacji sposobu zapisu niektórych form. Na przykład na początku w transkrypcjach znaczone była wymowa *styry* przy wyrazie *cztery*. Ze względu na zmianę koncepcji zapisu przez jakiś czas wymowa gwarowa niniejszego liczebnika nie była odnotowywana. Powrócono jednak do zapisów *cztery* // // *styry*, *czworo* // *świuro*, ponieważ utrwalają archaizmy fonetyczne i morfologiczne właściwe staropolszczyźnie [por. Stapor 2008, 69]. Istnieje prawdopodobieństwo, że wymowy kilkunastu (może kilkadziesiąt) form leksemu *cztery* nie zaznaczono, niemożliwe zatem było znalezienie wszystkich form gwarowych. Zostanie to oczywiście uzupełnione.

Ryc. 1. Realizacja form czter-, czworo oraz styr-, ściworo

Inaczej jest w wypadku leksemu *dwadzieścia*. Wydawałoby się, że w gwarze dominować będą formy uproszczone *dwajścia* lub *dwaścica*. Tymczasem we wszystkich grupach wiekowych przeważa – choć nieznacznie – wymowa ogólna *dwadzieścia* (zob. ryc. 2.).

Ryc. 2. Realizacja form *dwadzieścia*, *dwajścia*, *dwaścica*

Skłonności do przejmowania form ogólnych pokazuje również użycie liczebników oznaczających setki. Realizacje gwarowe z niefleksyjnym członem *-sto*, np. *dwasto*, *trzysto*, *styrysto*, *piynństwo* itd., wywodzące się z postaci prasłowiańskich, a szerzące się w gwarze spiskiej pod wpływem języka słowackiego, dominują w języku najstarszych respondentów, stanowią aż 70% wszystkich realizacji. Gwałtowny spadek użycia dawnych form liczebników następuje w języku osób młodszych, urodzonych w latach 70.–80.

Nie udało się zarejestrować archaicznych struktur liczebników złożonych dwuczłonowych (21–99) z jednostką na pierwszym miejscu, przed dziesiątką, zarówno typu spójnikowego, jak i bezspójnikowego, np. *jedyn*

dwaścicia, štiry trzidzieści, seś šturdzieści bądź *jedyn a dwaścicia, štiry a trzydzieści, seś a šturdzieści*. Wynikać to może ze sposobu prowadzenia wywiadów. Informatorów nie proszono, by podali, jak się liczyło dawniej.¹⁷ Leksemy wyrażające ocenę ilościową występowały w wywiadach z mieszkańcami Spiszu raczej spontanicznie, zależnie od poruszanej przez respondenta tematyki. Nadto – z uwagi na zachowanie anonimowości informatorów – nie transkrybowano części wypowiedzi, w których pojawiały się daty urodzenia mówiących bądź członków ich rodziny. Mogło to oczywiście zubożyć materiał badawczy. Z obserwacji Heleny Grocholi-Szczepanek wynika jednak, że zestawienia z członem jednostkowym w prepozycji pojawiają się jeszcze w języku najstarszych mieszkańców regionu.¹⁸

Jeśli przyjrzeć się liczebnikom zbiorowym, można zauważyć, że – podobnie jak w języku ogólnym – wykazują one tendencje zanikowe. Niniejszych form używa najczęściej pokolenie najstarsze (niemal 75% wszystkich realizacji), znacznie rzadziej średnie (18%) i młodsze (7%). Poza tym im większa liczba, tym mniej wystąpień. Liczebniki zbiorowe oznaczające wielkość 11–19 oraz pełne dziesiątki są znikome – stanowią niecałe 3% wystąpień. Rzadko używa się także form zależnych (odnotowano jedynie kilka przykładów: *trojga, śćwiorgiym, pięciorga, dziesięciorga*), dominuje postać mianownikowa.

W korpusie pojawia się około stu sześćdziesięciu połączeń liczebników zbiorowych z rzeczownikami. 86% leksemów wyrażających ilość określa liczbę członków rodziny: dzieci, wnuków, rodzeństwa, czasem dziadków, np. *troje dzieci, śćwioro dzieci, štyrnościoro wnuków*. Rzadsze są natomiast połączenia *dwoje ludzi, troje ludzi, pięcioro ludzi, dwaścioro ludzi*. Odnotowano także zestawienia liczebnik zbiorowy oraz rzeczownik występujący tylko w lm., np. *troje sanek, dwoje skrzypiec, dwoje krosien*.¹⁹ W kilku wypadkach liczebnik zbiorowy używany jest przy liczeniu zwierząt, np. *pięcioro statku*,²⁰ *ościoro bydła, dziewięcioro bydła*. W bazie odnaleźć można również takie wyrażenia jak **troje portek, *pięcioro butów*, które wymagają zwykle konstrukcji opisowej, oraz **dwoje braci, *troje chłopów*, uznawane w języku ogólnym za błędne. Z analizy wynika ponadto, że połączeń liczebnik główny oraz rzeczownik oznaczający istoty różnej płci, istoty młode lub występujący tylko w lm. (np. *kilka dzieci, dwa / dwóch dzieci, trzy dzieci, dziesięć dzieci*) jest dwa razy mniej niż zestawień z liczebnikami zbiorowymi. Konstrukcji liczeb-

¹⁷ Takie postępowanie badawcze, wymuszone szczątkową obecnością archaicznych postaci liczebników złożonych, wprowadził Kazimierz Sikora [2007b, 77–78].

¹⁸ Spostrzeżenie było wynikiem nieformalnej rozmowy dotyczącej liczebników gwarowych.

¹⁹ W gwarze spiskiej rzeczownik ten nie ma liczby pojedynczej.

²⁰ *Statek* ‘zwierzęta hodowlane, głównie bydło, owce’.

nik główny i leksem *człowiek* (np. *dwanaście ludzi, trzydzieści ludzi, pięćdziesiąt ludzi*) jest natomiast prawie cztery razy więcej niż połączeń z liczebnikiem zbiorowym, mimo że, jak wynika z kontekstu, rzeczownik *ludzie* dotyczy się grupy kobiet i mężczyzn.

Dobrze zachowane są w języku mieszkańców Spiszu postaci gwarowe liczebników partytywnych *kielo* oraz *telo*. Pierwsza forma stanowi 74% realizacji, w pozostałych wypadkach stosuje się współnoodmianowe *ile*. Podobnie w drugim wypadku: *telo* występuje niemal trzy razy częściej niż ogólne *tyle*. Frekwencja użycia niniejszych form dialekalnych jest także duża w języku młodszych informatorów. Nadmienię w tym miejscu, że starsi respondenci używają często konstrukcji *pól* oraz przymiotnik (tradycyjnie liczebnik porządkowy), odpowiadając tym samym na pytanie *kielo godzin?* ('ile godzin?'), a nie *która godzina?*, por. *że godzina pierwsza pół pierwszej no to siadamy* (mężczyzna, ur. 1965, Łapsze Niżne); *o pół szóstej się wstawalo* (kobieta, ur. 1958, Rzepiska).

Nie sposób pominąć częstotliwości użycia w liczbie mnogiej rzeczownika *rok*, choć kwestia ta wychodzi poza zakres artykułu. Leksem ten pojawia się najczęściej przy podawaniu przez rozmówcę liczby lat, występuje także w przysłówkach wyrażających relacje czasowe, np. *długie roki, tele roki* ('bardzo długo, wiele lat'). Formy *roki, roków / rokók, rokami rokad / rokak / rokach* stanowią około dwóch trzecich wszystkich realizacji. Szczególnie utrwaliła się dialekalna postać dopełniacza. Ponadto obok współnoodmianowych przymiotników typu *dwuletni, czteroletni* w gwarze spiskiej, podobnie jak w podhalańskiej i orawskiej, występują formy typu *dwarocni, śtyryrocni*. Leksemy te pojawiają się jednak wyłącznie w języku starszych mieszkańców Spiszu, por. *była panna już taka szesnaście siedemnastoletnia // siedymnościerocnio* (kobieta, 1932, Frydman); *mój brat y y dwuletni // dwarocni umarł na zapalenie płuc* (kobieta, ur. 1940, Czarna Góra); *no bo takie chłopczyska siedemnastoletnie // siedymnościerocnie chciał iść na zabawę* (mężczyzna, ur. 1948, Rzepiska); *i ona wzięła dziecko dwuletnie // dwarocnie dziecko* (kobieta, ur. 1955, Dursztyn).

Na końcu wspomnieć również należy o osobliwej składni w mowie starszego pokolenia, mianowicie o zestawieniu liczebnik główny oraz rzeczownik numer, por. *Jamna miała osiemset // osiyństwo numer* (mężczyzna, ur. 1936, Czarna Góra); *nie w tym domu ino trochę wyżej trzydzieści sześć numer* (mężczyzna, ur. 1947, Rzepiska); *na ulicy Ulanów jak dziś na trzydzieści dwa numer tam my spały* (kobieta, ur. 1948, Kacwin); *wiem że mieli pięćdziesiąt numer* (mężczyzna, ur. 1952, Trybsz).

W gwarze, podobnie jak we współczesnej polszczyźnie,

kwantyfikacja numeryczna opiera się zasadniczo na liczebnikach głównych oraz – w ograniczonym zakresie – na uwarunkowanych kontekstowo liczebnikach zbiorowych, które już od dość dawna wykazują silne tendencje zanikowe [Siuciak 2009, 281].

Postaci liczebników gwarowych różnią się zwykle od form właściwych polszczyźnie ogólnej systemowymi cechami dialektalnymi, a wariantywne archaizmy fonetyczne i morfologiczne oraz rzeczowniki ilościowe pojawiają się głównie w języku starszego pokolenia. Niniejsze spostrzeżenia wymagają niewątpliwie rozwinięcia, niemniej jednak zawarta w szkicu analiza pokazuje, jakie możliwości daje baza zawierająca materiał opatrzoney danymi socjolingwistycznymi (miejscowość, wiek, płeć, narodowość czy zawód).

Bibliografia

- A. Bednarek, 1994, *Leksykalne wykładniki parametryzacji świata. Studium semantyczne*, Toruń.
- B. Chachulska, 2003, *Zmierzyć, zważyć, policzyć...*, czyli o wykładnikach parametryzacji świata, Kraków.
- J. Chludzińska, 1964, *Uwagi o przysłówkach Warmii i Mazur*, „Prace Filologiczne” t. 18, s. 133–142.
- H. Grochola-Szczepanek, 2011, „Spiszu” czy „Spisza”?, „Język Polski” 91, z. 2/3, s. 160–167.
- H. Grochola-Szczepanek, 2012, *Język mieszkańców Spisza. Płeć jako czynnik różnicujący*, Kraków.
- H. Grochola-Szczepanek, 2016, *Korpusowe badania języka mieszkańców Spisza w Polsce – cele i zadania*, „Jezikoslovni Zapiski. Zbornik Inštituta za Slovenski Jezik Frana Ramovša ZRC SAZU” nr 22, s. 185–196.
- H. Grochola-Szczepanek, 2017, *Nowe badania języka mieszkańców wsi regionu polskiego Spisza* [w:] B. Osowski, J. Kobus, P. Michalska-Górecka, A. Piotrowska-Wojaczky (red.), *Język w regionie, region w języku 2*, „Poznańskie Studia Polonistyczne Serii Językoznawczej” nr 47, s. 103–119.
- Z. Klemensiewicz, 1930, *Liczebnik główny w polszczyźnie literackiej. Historia formy i składni*, „Prace Filologiczne” t. 15, s. 1–130.
- J. Koziół, 2016, *Leksem gwałt jako przykład numeralizacji rzeczowników w gwarach*, „Polonica” t. 16, s. 303–310.
- J. Koziół, 2017, *Niestandardowy rozwój semantyczny tak zwanych rzeczowników ilościowych w gwarach polskich. Zarys problematyki*, „Rozprawy Komisji Językowej” ŁTN t. 64, s. 123–136.
- J. Kuć, 2008, *Rzeczowniki ilościowe jako miary plonów (na przykładzie gwar podlasko-mazowieckich)* [w:] H. Sędziak (red.), *Językowa przeszłość i współczesność Mazowsza i Podlasia*, „Polszczyzna Mazowska i Podlasia” t. 13, Siedlce, s. 109–121.
- J. Kuć, 2011, *Rzeczowniki ilościowe w komunikacji wielopokoleniowej* [w:] K. Wojtczak, M. Jasińska (red.), *Polszczyzna trzech pokoleń. Podobieństwa i różnice*, Siedlce, s. 91–102.
- I. Kulak, 2018, *Korpus spiskich tekstów i nagrań gwarowych. Założenia projektowanej bazy i możliwości jej wykorzystania jako źródła badań interdyscyplinarnych*, „Prace Etnograficzne” t. 46, nr 1, s. 31–49.

- H. Kurek, 2006, *Zróżnicowanie polszczyzny wiejskiej a czynniki pozajęzykowe* [w:] J. Sierociuk (red.), *Gwary dziś 3. Wewnętrzne zróżnicowanie języka wsi*, Poznań, s. 53–57.
- R. Laskowski, 1999, *Liczebnik* [w:] R. Grzegorzczkova, R. Laskowski, H. Wróbel (red.), *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, wyd. III, Warszawa, s. 341–351.
- A. Pospiszylowa, 1996, *Cechy archaiczne i wpływy obce w zakresie liczebników w gwarze wsi Istebna*, „Slavia Occidentalis” t. 53, s. 61–67.
- K. Sikora, 2006, *Liczebniki w gwarach Podtatrz (Podhale, Spisz, Orawa)*, „LingVaria” nr 2, s. 49–61.
- K. Sikora, 2007a, *Jeszcze w sprawie gwarowych liczebników*, „LingVaria” nr 2, s. 259–260.
- K. Sikora, 2007b, *Kto nauczył górali liczyć?* [w:] J. Kułakowska-Lis, K. Sikora (red.), *Ponad granicami. Kultura, literatura i język obszarów pogranicza*, „Prace Naukowo-Dydaktyczne Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Krośnie” z. 26, Krosno, s. 77–86.
- K. Sikora, 2015, *Liczebniki złożone w gwarach polskich a wpływy germańskie*, „Gwary Dziś” t. 7, s. 155–167 [online: <http://www.ptpn.poznan.pl/Wydawnictwo/czasopisma/gwary/gwary.html> (dostęp: 21.07.2018)].
- M. Siuciak, 2008, *Kształtowanie się kategorii gramatycznej liczebnika w języku polskim*, Katowice.
- M. Siuciak, 2009, *„Jako Jan jechał samotrzeć przez las półczwarta dnia” – czyli o dawnych sposobach wyrażania relacji ilościowych*, „Białostockie Archiwum Językowe” nr 9, s. 281–292.
- M. Skarżyński, 2000, *Liczebniki w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny. Studium gniazd słowotwórczych*, Kraków.
- A. Słoboda, 2012, *Liczebnik w grupie nominalnej średniowiecznej polszczyzny. Semantyka i składnia*, Poznań.
- I. Stapor, 2008, *Kształtowanie się normy dotyczącej fleksji liczebników polskich od XVI do XIX wieku*, Warszawa.
- R. von Waldenfels, M. Woźniak, 2016, *SpoCo – a simple and adaptable web interface for dialect corpora*, „Journal for Language Technology and Computational Linguistics” t. 31, s. 155–170.

Źródło

Korpus Spiski. Wersja demonstracyjna, 2015–2018, <https://spisz.ijp.pan.pl/Calosc> [dostęp: 15–29.07.2018].

Expressing numbers in the Spisz dialect and the generational factor

Summary

The aim of this paper is to analyse selected dialectal numerical lexemes functioning in the language of the inhabitants of the Polish part of Spisz, with a particular focus on generational differences. The author takes up, among others, the issue of frequency of use of numerals as well as the manner of their inflection and pronunciation. The material base is *Korpus Spiski (The Spisz Corpus)*, whose potential for use in linguistic research is presented in this sketch. The conducted analysis enabled the conclusion that in a dialect, like in the contemporary Polish language, numerical quantification is based on cardinal numbers and on context-related collective numbers, which display vanishing tendencies. Usually, the forms of dialectal numbers differ from general Polish ones only in terms of systemic features. Variant phonetic and morphological archaisms as well as quantitative nouns occur chiefly in the language used by the older generation.

Trans. Monika Czarnecka